

KULTURMILJØPLAN

OSEN KOMMUNE

2024-2034

Innholdsfortegnelse

1 INNLEDNING	3
1.1 FORMÅL OG BAKGRUNN FOR KULTURMILJØPLAN	4
1.2 LOVER	4
1.3 DEFINISJONER OG KLARGJØRING AV BEGREP.....	5
2 MÅLSETTINGER.....	6
2.1 REGJERINGENS MÅLSETTINGER FOR KULTURMINNEFELTET	6
2.2 REGIONAL PLAN FOR KULTURMILJØ I TRØNDELAG 2022-2030	6
2.3 KOMMUNALE FORMÅL	7
3 KULTURMINNER OG KULTURMILJØ I OSEN KOMMUNE	8
3.1 NATURNÆRING.....	9
3.1.1 FISKE	9
3.1.2 JORDBRUK	11
3.1.3 REINDRIFT	13
3.2 SAMFERDSEL.....	14
3.2.1 FERDSEL TIL SJØS	14
3.2.2 FYR	15
3.2.3 FERDSEL TIL LANDS.....	16
3.3 INDUSTRI OG NÆRING.....	18
3.3.1 FISKEINDUSTRI.....	18
3.3.2 SKOGBRUK OG ANNEN NÆRING	19
3.4 MØTEPLASSER	20
3.4.1 KIRKER OG MINNESMERKER	21
3.4.2 OSEN BYGDATUN.....	22
3.4.3 FRITID	22
4 KILDER.....	23

1 INNLEDNING

«Osen» var opprinnelig navnet på Os-gårdene (kirkestedet), jfr. Osen annekskirke, Os-fjordingen og flere. Dette ble senere navnet på kommunen. Navnet Osen kommer fra gammelnorsk «oss» = «Udløp af Vand» som elvemunning/fjordmunning. Opprinnelig var Osen del av Bjørnør herred. 1. juni 1892 ble Osen egen kommune etter en kongelig resolusjon fra 15. januar 1892.

Kulturminner er med å knytte oss til stedet vi bor på og styrke både stolthet og tilhørighet. Samtidig kan vi lære om fortidens generasjoner og hvordan de levde gjennom kulturminnene. Kulturminner knytter sammen vår samtid med fortiden, og viser oss hvordan det samfunnet vi lever i dag har vokst fram.

Det har vært en rik historisk interesse fra befolkningen i Osen. Det har vært skrevet bøker, digitalisert bilder og samlet inn dokumentasjon som fortellinger, gamle stedsnavn, sagn, myter, dikt, viser, revystoff mm. Aktive historielag og heimbygdslag har vært en pådriver i historisk bevaring i Osen. Å ta vare på og fortelle historien har stor betydning for at kulturmiljøet ikke glemmes og glemmes. Ved å bringe frem historiekunnskap lokalt, fører det til bevaring av kulturmiljøet. Videre er det av stor betydning at historisk bevaring og bruk blir videreformidlet gjennom visualisering og gjenskaping både for undervisning, folkehelse, bedriftsutvikling og turisme.

Dette er den første kulturmiljøplanen for Osen kommune. Planen tar i utgangspunktet for seg nyere tids kulturminner fra tiden etter 1537. Dette er kulturminner kommunen har et forvaltningsansvar for. Planen er ingen historiebok over kommunens historie, men der det har vært naturlig, er utdrag av historien tatt med for å sette kulturminnene inn i en sammenheng. Det har heller ikke vært en ambisjon å nevne alt eller lage et register over alle kulturminner innenfor kommunens grenser. Til det har tid og ressurser vært for knapp. Planens viktigste oppgave er å få satt bevaring av kulturminner på dagsorden gjennom en bevisstgjøring av minnenes eksistens. Planen skal være et godt arbeidsredskap for kommunens administrasjon i arbeidet med kulturminneforvaltning og annet arealplanarbeid. Jeg tar forbehold om at det kan ha sneket seg inn fakta feil enkelte steder i planen, selv om mye er gjort for å unngå det. En stor takk rettes til privatpersoner som hver for seg har bidratt til opplysninger det har vært bruk for i planarbeidet.

Eli Kristin Lothe

Osen, juni 2024

1.1 FORMÅL OG BAKGRUNN FOR KULTURMILJØPLAN

Ifølge Riksantikvaren er formålet med en kommunal kulturmiljøplan at kommunene skal ta ansvar for å registrere det som finnes av kulturhistorisk verdi for å sikre at dette ikke går tapt. Da er det viktig å innhente kunnskap om historien. Dette er viktig blant annet med tanke på utarbeiding av reguleringsplaner. Dette er også i tråd med Stortingsmelding nr. 16-2005, Leve med kulturminner.

En kulturmiljøplan er en investering i kunnskap og mulighet for bevaring. Målgruppen for planen er både lokal forvaltning og lokalsamfunn.

I utarbeidelsen av kulturmiljøplaner gjør man en kartlegging og vurdering av kommunens kulturminner. Ikke alle kulturminner eller kulturmiljøer kan tas vare på, men gjennom en prioritering og målrettede tiltak vil et representativt utvalg av kulturarven bli bevart for ettertiden.

Osen kommune nedsatte en arbeidsgruppe som bestod av representanter fra Osen Heimbygdslag, Strand barne- og ungdomsskole, Osen kommune ved Utvikling og miljø, og kulturetaten, samt Museet Midt. Eli Kristin Lothe har hatt ansvar for utarbeidelse av kulturmiljøplanen.

1.2 LOVER

Ifølge Kulturminnelovens formålsparagraf (§1) heter det at:

Kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning. Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressursene som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet. Når det etter annen lov treffes vedtak som påvirker kulturminneressursene, skal det legges vekt på denne lovs formål.

Kulturminneloven gir følgende definisjoner (§2):

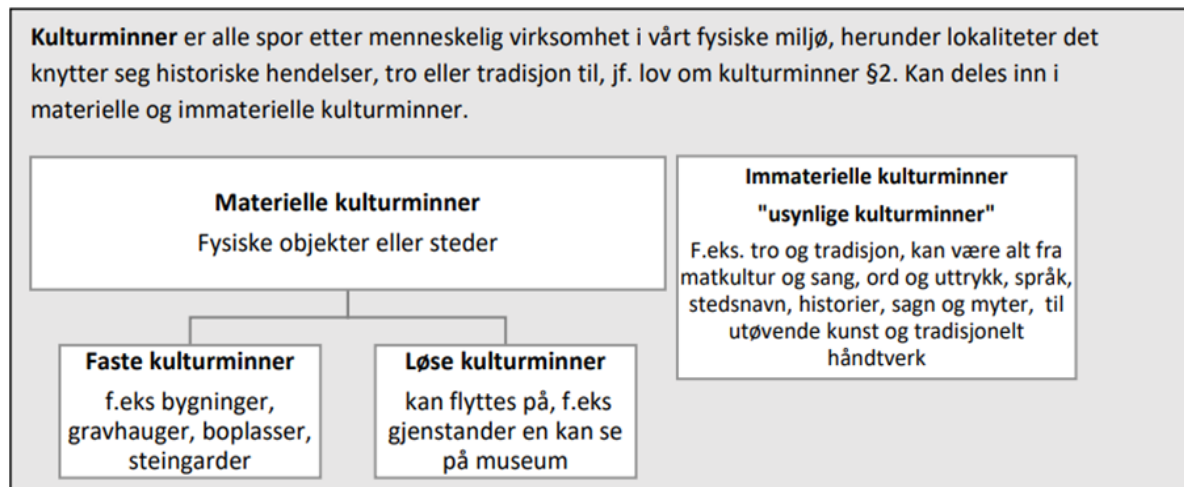
Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng.

Automatisk fredete kulturminner gjelder spor etter menneskelig aktivitet fra tiden før reformasjonen, som i Norge regnes fra 1537. For bygninger gjelder særskilte bestemmelser, her er vernegrensen satt til 1649. Samiske kulturminner fra før 1917 er automatisk fredet (Kulturminneloven §4).

Bygninger, kulturmiljøer og kulturminner etter satte vernegrenser kan få vedtaksfredning ifølge Kulturminnelovens §15 og §20 a (byggverk og anlegg i Statens eie). Dette vil ifølge loven gjelde for bygninger av særskilt arkitektonisk verdi, eller historisk viktige anlegg som industri, hager, parker, minnesmerker eller andre steder som det kan knyttes minner og tradisjon til.

Her vises det ellers til bestemmelser i Plan- og bygningsloven, samt retningslinjer hos SEFRAK for istandsettelse og rivning av verneverdige bygg og anlegg. Endringer på bygninger fra før 1850 er meldepliktig ifølge Kulturminneloven §25. Det vil si at eier må melde fra før endringer eller rivning foretas for at verneverdien skal kunne vurderes.

1.3 DEFINISJONER OG KLARGJØRING AV BEGREP

Kulturmiljø: et område der kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng. Også naturelementer med kulturhistorisk verdi kan inngå i et kulturmiljø. I kulturmiljøpolitikken Meld. St. 16 (2019–2020) innføres begrepet kulturmiljø som en samlebetegnelse for kulturminner, kulturmiljø og kulturlandskap.

Automatisk fredet kulturminner: kulturminner som er fredet direkte etter lov, uten særskilt vedtak.

Fredning: et kulturminne eller et kulturmiljø som myndighetene tillegger så stor verdi at det må bevares for ettertiden. En fredning er den strengeste form for vern. En fredning innebærer at inngrep/endringer må godkjennes av kulturminnemyndighetene.

Vern/bevaring: er ikke det samme som fredning. Et verneverdig eller bevaringsverdig kulturminne er et kulturminne som har gjennomgått en kulturhistorisk analyse og blitt vurdert som verneverdig. Verning skjer ved å ta i bruk «hensynssone» og særlige bestemmelser hjemlet i Plan- og bygningsloven. Et vern innebærer at inngrep/endringer må godkjennes av kommunen, samtidig som fylkeskommunen skal varsles.

SEFRAK-bygning: brukes om bygninger som ble registrert i regi av SEFRAK (Sekretariatet for registrering av faste kulturminner) i årene 1975-1995. Registreringene omfatter i prinsippet alle bygninger bygget før 1900. Det eneste kriteriet for registrering er antatt alder på bygningen.

2 MÅLSETTINGER

2.1 REGJERINGENS MÅLSETTINGER FOR KULTURMINNEFELTET

- bedre rammebetingelser for private eiere og fornye fredningspolitikken
- sørge for at staten tar ansvar for egne kulturhistoriske eiendommer
- legge til rette for at kulturminner og kulturmiljø kan gi grunnlag for verdiskaping og næringsutvikling
- bidra til økt kunnskap til alle
- legge til rette for utvikling av offentlig forvaltning og styrke samarbeidet med de frivillige organisasjonene
- styrke det internasjonale samarbeidet og utviklingssamarbeidet

Stortingsmelding nr. 16 «Nye mål i kulturmiljøpolitikken» (2019–2020) innførte tre nye nasjonale mål med vekt på engasjement, bærekraft og mangfold. Begrepet "kulturmiljø" som samlebetegnelse, understreker betydningen av helhet og sammenheng, samtidig gjøres tilknytningen til den øvrige klima- og miljøpolitikken tydeligere.

2.2 REGIONAL PLAN FOR KULTURMILJØ I TRØNDELAG 2022-2030

Regional plan for kulturmiljø skal gi føringer for en regional kulturmiljøpolitikk for Trøndelag. Planen er avgrenset til faste kulturminner, kulturmiljø, kulturlandskap og fartøy, uavhengig av om de har formelt vern eller ikke.

Planen skal nå følgende mål i Trøndelagsplanen:

- I 2030 er kunst og kultur en viktig drivkraft for samfunnsutvikling i Trøndelag
- I 2030 skal god livskvalitet og mangfold kjennetegne Trøndelag
- I 2030 er Trøndelag best i Norge på regional samhandling
- I 2030 har Trøndelag et balansert utbyggings- og bosettingsmønster
- I 2030 har Trøndelag bærekraftig areal- og transportstruktur
- I 2030 har Trøndelag et omstillingsdyktig og framtidsrettet arbeids- og næringsliv

«Vi skaper historie» er Trøndelag fylkeskommunes visjon. Å skape historier om Trøndelag er en prosess som foregår rundt omkring i fylket vårt hver dag. Denne planen er sammen med Trøndelagsplanen, andre planer og strategier et verktøy for å produsere, samle og formidle historier i Trøndelag.

2.3 KOMMUNALE FORMÅL

Kulturmiljøplanen har som hovedformål å bidra til fokus og dialog rundt bruk og vern i kommunen. Planen skal være et tilgjengelig dokument som skal fungere som en oversikt over de mest sentrale kulturminner i kommunen og bidra til en situasjon der bruk og vern av prioriterte kulturminner og kulturmiljøer går hånd i hånd med fremtidens utviklingstiltak.

Kulturmiljøplanarbeidet er en mulighet til å innlemme kulturminner i den øvrige kommunale planlegging og virksomhet. En god forvaltning krever kunnskap både om kulturminnene, lokalhistorien og hva som skal til for å ta vare på disse verdiene. Kommunene har et spesielt ansvar for god forvaltning gjennom behandlinger i byggesaker og arealplaner.

Arbeidet med en kulturmiljøplan skal:

- Øke bevisstheten om kulturminnenes kunnskaps-, opplevels- og bruksverdier
- Skape bolyst, stedsidentitet, tilhørighet og stolthet
- Være godt grunnlag for kunnskapsbasert forvaltning, helhetlig kommuneplanlegging og mer effektiv og forutsigbar saksbehandling
- Gjøre prioriteringer på hva som skal tas vare på, hvorfor og hvordan
- Utvikle og heve kompetansen i kommunen om kulturminner, verneverdier, verdiskaping og bærekraftig utvikling
- Være en aktør og støttespiller for grunneiere og næringsliv som ønsker å utnytte areal, kulturminner og miljø og bidra til kulturarvbasert næringsutvikling

Kulturmiljøplanen skal være en tematisk plan for hele kommunen som strekker seg over en periode på 10 år, 2024 – 34. For å sikre at de kulturminner og kulturmiljø som blir prioritert i denne planen blir tatt vare på, må disse i ettertid følges opp i reguleringsplaner og bli tatt med i kommuneplanens arealdel.

3 KULTURMINNER OG KULTURMILJØ I OSEN KOMMUNE

FIGUR 2 HELLERISTNING, STRAND. FOTO: ELI LOTHE

Osen har et rikt kulturlandskap fra fjell til kyst. De første sporene som er bevart etter mennesker i Osen, dateres til steinalderen. Et av de mest kjente kulturminnene i Osen fra steinalderen er de tilrettelagte helleristningene på Strand. Dette feltet består av 8 figurer, hvor den største figuren er en naturalistisk utformet grindhval som er 2,9 meter lang. I tillegg finnes blant annet to mindre dyrebilder og tre geometriske figurer. Figurene er hugget inn i berget ved hjelp av enkle steinredskaper en gang i yngre steinalder, trolig for 5.000 år siden.

FIGUR 2 HELLEKISTEGRAV, STRAND.
FOTO: ELI LOTHE

Et annet tilrettelagt automatisk fredet kulturminne er gravrøysa ved ungdomshuset på Strand. Denne dateres til eldre jernalder og er ei hellekistegrav. Kistekonstruksjonen er laget av steinhellere, men her er de to øverste hellerne fjernet slik at man ser ned i kammeret. Opprinnelig var det lagt rullesteiner rundt og over kammeret.

Det er registrert 28 huler i Osen kommune som kan ha vært i bruk av mennesker. Bølekonta er ei en av disse. Hula ligger i Osen kommune, mens inngangen er i Flatanger kommune. I 1987 ble det funnet fire skjeletter i hula, som senere er datert til romertid (år 0-400 Evt.) og folkevandringstid (400-550 Evt.). Det ble også gjort funn av brente rester etter fisk og pattedyr.

Alle de arkeologiske kulturminnene vitner om den tidlige bosetningen i Osen. Dette er kulturminner som er underlagt et formelt vern gjennom Lov av kulturminner. Det er likevel enkelte kulturminner som vil inngå i planen fordi det knyttes tiltak til disse. Dette vil også gjelde for samiske kulturminner eldre enn 1917.

3.1 NATURNÆRING

Fiske, jordbruk, skogbruk og reindrift har vært primærnæringene i kommunen. Disse næringer har en lang og stor historie som har betydd mye for Osen som kommune. Utviklingen av ulike næringer har vært drevet frem av enkeltpersoner, og dette har lagt grunnlaget for ulike arbeidsplasser.

3.1.1 FISKE

FIGUR 4 RORBUMILJØ, SKJÆRVØYA. FOTO: STINE BJØRNTVEDT

Havet og fiskeressurser har alltid betydd mye for bosetting og livsgrunnlaget for kystens befolkning. Historisk sett har kysten vært preget av fiskerbondens vekselbruk mellom sjø og jord. Fiskerbondens kulturminner er mange, og flere av disse er godt synlige i dag. Nesten alle øyene i Osen var bebodd på grunn av behov for nærhet til havet og fiskeressursene. I tillegg kom det folk fra indre strøk utover til øyene for å drive vinterfiske. Tilreisende fiskere bodde i egne rorbuer eller var innlosjert hos lokalbefolkningen.

På Skjærvøya er det bevart to rorbuer. Ingen av disse hadde egen tomtegrunn, alle rorbuene stod i felles utmark. Den ene av disse rorbuene ble satt opp i 1910. Den andre rorbua ble reist på stedet i 1915, men begge rorbuene har stått andre steder. Det står også synlige murer etter rorbuer på Sør-Skokkaløya.

Skjærvøya i sin helhet utgjør et komplett og helhetlig kystgårds miljø med brygger, gamle bolighus og uthus. Trøndelag fylkeskommunes Regional plan for kulturmiljø løfter frem Skjærvøya som kulturlandskap for driftsforhold og kulturlandskap på Fosenkysten.

FIGUR 5 TINDVIKSTUA, SKJÆRVØYA. FOTO: STINE BJØRNTVEDT

På Skjærvøya står Tindvikstuen, en gammel strandsitterstue. Strandsittere var personer i kystdistrikt som bodde ved sjøen og eide hus på leid tomt, altså kyst-husmenn uten jord. Det er også en strandsitterplass i Hopen (Jamtplassen) og Vingsand (Svørdern).

FIGUR 6 BUARØYA. FOTO: OLE BLENSLI

Buarøya er et gammelt fiskevær i øyrekka som ligg ytterst mot havet utenfor Osen. Foruten fiskerne som var bofaste på øya, kom det losjerende fiskere fra innlandet under skreifisket. De fleste av disse ble innlosjert i husene til fastboende. I 1865 var det 50 fastboende menn og kvinner på Buarøya. Det var kun et av husene som ble revet da øya ble fraflyttet.

På fastlandet finner man flere særegne kystrelaterte kulturmiljø, som på Lindsetaunet og Sørjer. Sørjer er ei kystbygd med landbruksbebyggelse, steingjerder og naust, hvor flere er fra samme tidsperiode. Trøndelag fylkeskommunes Regional plan for kulturmiljø har fremmet kulturmiljøet på Sørjer som et særegent kystlandskap. Naust og naustrekker finner vi flere steder i kommunen som på Vingsand. I dette miljøet er det også brygger og båtstøer.

3.1.2 JORDBRUK

FIGUR 7 MØLLERGÅRDEN, RAMSØYA. FOTO: OSEN HEIMBYGDSLAG

Før 1700-tallet var mye av Osens gårder eid av Reins kloster eller kongens eiendommer. På slutten av 1700-tallet ble gårdene etter hvert overtatt av leilendinger. Mange kombinerte fiske og landbruk. Under 1. verdenskrig ble det pålegg om tvangsdyrking av jord for å bedre sjølforsyningen. I tillegg var det dårlige år for fisket i årene rundt 1920, og det gjorde at flere fiskerbønder i Osen gikk over til å være kun jordbrukere. På 1950-60 tallet var det en stor satsing på bygging av driftsbygninger. I denne perioden ble det bygd 30 nye fjøs i Osen. Da veien til Namdalseidet kom, ble melka levert til meieriet på Namdalseid. På 1990-tallet skjedde det strukturendringer i jordbruket i Osen. Enhetene i drift ble større, men færre. Antall bruk har gått ned mens produksjonen totalt har gått opp.

Det var flere større gårder i Osen før, blant annet Møllergården og på Strand og Sundet. Møllergården på Ramsøya var en av de største herskapshusene i Osen. Den tilhørte Reins kloster så langt bakover i tid som man kjenner til, og ble kalt Godset. Fra 1857 ble det drevet handel, senere poståpneri, bakeri og brennevinsutsalg. Det var mye arbeidsfolk på gården, som dreng, budeie og gjetergutt. Herskapet hadde også husjomfru, guvernante og kokke. Gården er i dag forfalt og det står kun murer igjen.

Vingsandgården nevnes for første gang skriftlig i skattemanntallet for 1520-21, men det er sannsynlig at gården har eksistert i flere hundre år før. Ingerd Ottedotter Rømer (omtalt som Fru Inger til Austrått) hadde i sin tid gårdparten som len under Reins kloster. På midten av 1800-tallet ble gården delt i to, og siden har det vært to driftsenheter. Vingsandgården utgjør i dag hoveddelen av Osen Bygdatun.

Det var også gårdsbosetninger inne i fjellene, som Austvassgården, Elgsjødalen og Olvasstangen. Austvassgården er en fjellgård som ligger vest for Austvannet, og var bosatt i perioden 1841 – 1948. Nedenfor husene er det store, godt synlige slåttemyrer. I Elgsjødalen finnes Siri Ælsy`n-plassen, som har vært bosatt en kortere periode fra 1849 - 1891. I dag er det synlig murer etter bosetningen, og tydelige spor etter dyrket mark. Område er i dag et tilrettelagt kulturminne.

Før i tida ble buskapen flyttet til setra på sommeren. Her fikk buskapen beite, og på det viset sparte man avlingene nede i bygda til vinterfôr. Kjente setrer var blant annet Melhusseteren, Fagerdalsseteren og Åseggseteren. Melhusseteren står fortsatt dels i dag. Kløvstien til Melhusseteren går fra Sandvatnet til Åsegg.

Høybua i Kvernlandsseteren ble bygd i 1900 og er den siste av sitt slag i kommunen. Den var i bruk fram til 1950. Høybua stod til nedfalls, men i forbindelse med kulturminneåret 1997, ble høybua valgt som kommunens kulturminne. Dette resulterte i et samarbeidsprosjekt mellom dagens eier, kommunen og fylkeskommunen der bua ble restaurert.

FIGUR 8 HØYBU, KVERNLANDSSETEREN.
FOTO: TORDIS HAUGEN

Andre kulturminner som forteller om tidligere jordbruksaktivitet, er blant annet steingjerder og grensemerker. Mange av disse er i dag synlige som de mange steingjerder ute på øyene.

3.1.3 REINDRIFT

FIGUR 9 INNHEGNING FOR SAMLING AV REIN, NAMDALSEID. FOTO: ELI LOTHE

Kulturminner forteller om samisk tilstedeværelse med vekt på fiske, jakt og fangst i eldre tid – og senere også reindrift, jordbruk og husdyrhold. Mange av de samiske kulturminnene er vanskelig å se i landskapet, da det tradisjonelle nomadiske levesettet setter fysiske avtrykk som med tiden går tilbake til naturen. Samtidig har det innenfor reindriften vært en kontinuitet i bruk av de tradisjonelle beiteområdene og samlingsplassene for rein, og noen av disse er fortsatt i bruk.

I Osen er det blant annet registrert samisk aktivitet i fjellene mot grensen til Namsos og Åfjord kommune. I dette området er det registrert samiske boplasser. Det er finnes også andre kulturminner som samlingsplasser for rein og barkuttak i samme område. Stedsnavn kan også vitne om samisk tilstedeværelse, slik som Finnvolden, Finnbudalen, Finnkruin og Finnkalln.

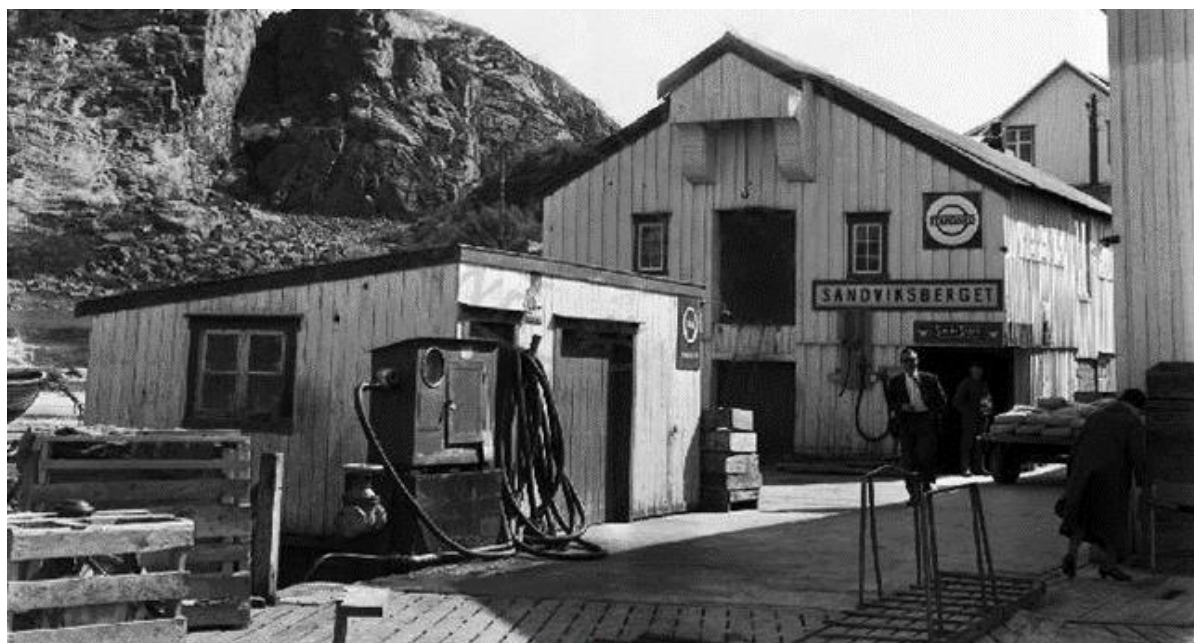
Samisk tilstedeværelse er også kjent ute på kysten i Osen. I Bjynnsvika på Ramsøya er det spor etter den ene av to kjente sameboplasser på øya. Her fortelles det blant annet at de tok reinflokkene utover i de årene da ulveplagen ble for stor på fastlandet. Sameboplassen i Bjynnsvika er i dag et tilrettelagt kulturminne.

3.2 SAMFERDSEL

I Osen finner vi spor etter ferdselsveier som har blitt benyttet i ulike tider, og som samlet dokumenterer og formidler hvordan samfunnet har endret seg gjennom år. Navnet Drageid for eksempel skriver seg fra at man i eldre tider drog sine båter over eidet for å slippe den store omvei ut mot Folla. De mange fyrene var også viktige markører langs kystleia, da fjorden og sjøen utgjorde den viktigste ferdselsåren i kommunen.

De indre delene av kommunen var knyttet sammen av ferdselsveier som mer eller mindre har gått i de samme spor i uminnelige tider. Dette var gjerne stier og veier som var bygd for gang- eller hestetransport. Samiske ferdselsårer har også vært en del av dette nettverket. Selv om Osen kommune fortsatt har en aktiv kystbosetning så foregår det meste av ferdsel i dag til lands.

3.2.1 FERDSEL TIL SJØS

FIGUR 10 KAI, SANDVIKSBERGET. FOTO: OSEN HEIMBYGDSLAG

FIGUR 11 «NYVIGRA», RUTEBÅT.
FOTO: OSEN HEIMBYGDSLAG

Gjennom tidene har Osen-samfunnet tradisjonelt sett vært kystvendt. Havet var ferdselsveien innad i kommunen, men også ut til nabokommunene. De mange anløpsstedene for rutebåter og frakkebåter vitner om denne tilknytningen til havet som ferdselsvei. Anløpsstedene var datidens møteplasser, hvor både post, varer og nyheter ble utvekslet. Kaia på Sørkjerd var det gamle anløpsstedet for rutebåten mellom Osen og Roan. Da Fv715 ble utbedret, ble kaia fjernet. Et anløpssted som brukes til rutebåten enda i dag er på Sandviksberget. Bygningen som står igjen, er tidfestet til 1898 og er trolig Sandviksbergets eldste bygning.

3.2.2 FYR

FIGUR 12 BUHOLMRÅSA FYR. FOTO: OSEN HEIMBYGDSLAG

Fyrstasjonene i Norge forteller om en spesiell og svært viktig del av norsk historie. Satsingen på utbyggingen av fyrvesenet er en av de største i den norske stats historie, og utbyggingen av fyrstasjonene har bidratt til å utvikle Norge til en sjøfartsnasjon. Sammen med andre typer sjømerker danner fyrene et komplett system for sikker navigasjon langs kysten.

Kystfyrene ligger lengst ute og er første landkjenning for skip som kommer fra åpent hav. Ledfyrene er mindre fyr som viser leia i indre kystfarvann, mellom holmer og skjær, og ved innseiling til trange sund. De sender ut lyssignaler med bestemte mellomrom og i bestemte retninger eller sektorer.

Røddøy fyrstasjon er et ledfyrtårn som ble opprettet i 1864 på Nordre Raudøy. Fyret ble satt opp 80 m over havet. Allerede på 1860-tallet ble det anlagt en oppmurt sti til øyas høyeste punkt. I 1887-88 ble det satt opp to fyrlykter på Søre Raudøya, men da Buholmråsa fyr ble etablert i 1917 ble fyrstasjonen nedlagt. I dag står murene etter bygningene igjen, samt den oppmurte stien.

Buholmråsa fyr er et 23,5 m høyt ledfyrtårn som står på Sønnaholmen sør for Folla. Boliger og uthus er samlet i et tun, og det er støpte veier som går fra fyret via tunet til naust og kaianlegg. Under 2. verdenskrig ble fyret okkupert av tyske styrker. Tyskerne reiste en radiomast som skal ha vært opp mot 40 m høy, det vil si høyere enn selve fyrtårnet. Den 15. oktober 1944 ble fyrstasjonen angrepet av allierte fly. Boligen og uthuset brant ned, mens fyrtårnet fikk ubetydelig skade. I 1948 ble fyrstasjonen gjenreist. Fyret ble automatisert og avbemannet i 1994.

FIGUR 13 KYA FYR.

FOTO: JO TERJE STEIN

Kya fyr er et kystfyr som ligger på holmen Kya og er det nordligste på Fosenhalvøya. Fyrstasjonen ble opprettet i 1920, og regnes for å være et av Norges mest værutsatte fyr. Selve fyret er 16 m høyt, og består av en 7 m høy sokkel av naturstein og et 9 m høyt tårn i støpejern. Det ble bygget en solid kai med kran, et naust av betong og en skinnegang ned til kaien. Fyret var betjent frem til 1958, deretter ble fyret automatisert. I Nasjonal verneplan for fyrstasjoner står det at Kya fyr har stor fyrhistorisk og sosialhistorisk verdi.

3.2.3 FERDSEL TIL LANDS

FIGUR 14 RIVEN, NORDMELAN. FOTO: STINE BJØRNTVEDT

Selv om det meste av ferdsel tradisjonelt har foregått med båter langs kysten, fantes det også tidlig veier for både mennesker og buskap. Veiene endret seg både til ulike årstider med også som følge av endring i bosetningsmønster. Veiene har en historisk referanse til både hvordan folk bodde og hvordan samfunnet har endret seg. De eldste sporene etter ferdsel som fortsatt er synlige i dag, for eksempelvis gjennom merkesteiner og varder. Disse ble brukt for å markere hvor man skulle gå.

Kløvveier har ofte vært i bruk over generasjoner. Kløvveiene var tilrettelagt for kløvhester, og ordet kløv kommer av ei todelt bær som legges over ryggen på lastedyr. I Osen er det flere kjent eldre kløvveier som for eksempel i Sveskleiva, Finnbudalen og Osmarka. Noen av disse kløvveiene gikk mellom gården og opp til setra.

Det er spor etter flere eldre kjøreveier i Osen, som i Riven og Krohøln, samt mellom Stein og Hopstad. I Riven på Nordmelan er det en gammel kjørevei, med godt synlige murer som kan sees fra veien oppover Steinsdalen. På de eldste kjøreveiene kan man også finne bevarte steinbruer, såkalte kulverter. En av disse ligger i Høvika under FV715. Denne tørrmurte kulverten ble bygd i 1924, og er fortsatt i bruk i dag.

FIGUR 15 KULVERT, HØVIKA.
FOTO: BENTE HOPEN

Det ble bygget flere veier etter krigen som en del av de nasjonale tiltakene for å sysselsette folk og bygge opp landet. I Osen ble det bygget flere slike veier, som blant annet veien mellom Ramsøya og Ramsaunet, mellom Hopen og Bjørsvika og veien ut til Estenvika.

I dag er det flere veiforbindelser som binder Osen sammen med nabokommunene. De eldste av disse er kløvveien mellom Osen og Namdalseid. Bilveien over fjellet til Namdalseid stod først ferdig i 1960. I 2020 var en forbedret vei klar, lagt etter samme trasé bortsett fra ved Skarvåsen. Langs den gamle traséen finnes det også kulturminner fra etterkrigstiden. Det ble laget bunkerser langs veien og i berget på Skarvåsen ble det boret inn sprengningshull, slik at man kunne sprengte veien for å forhindre at eventuelle krigsfiender kunne benytte seg av den.

FIGUR 16 STRAUMHOLBRAU. FOTO: CATO EDVARDESEN

Straumholveien mellom Osen og Roan ble åpnet i 1979 av Kong Olav. Veien med Straumholbrua og Store Holmsund bru er forskriftsfredet som en del av Statens vegvesens landsverneplan. Den er et bevart som et eksempel på en tidstypisk kystvei fra 1970-tallet. Veistrekningen er spesielt interessant fordi den går gjennom et så variert landskap. I fredningen inngår også den gamle kløvveien fra 1915-17 som går over fjellet mellom Sjørgjer og Brattjer.

Store Holmsund bru fra 1978 er ei 160 m lang bjelkebru i stål med tre spenn, og Straumholbrua fra 1978 er ei 180 m lang fritt frambygg kassebru i betong med tre spenn. Brua er representativ for de mange fritt frambygg bruene langs kysten. Ei fritt frambygg bru er konstruert etter prinsippet om å bygge ut fra brukassen uten understøttelse under bygging. Byggemetoden gjorde det mulig å bygge lengre og rimeligere bruer enn de tidligere hengebruene.

3.3 INDUSTRI OG NÆRING

Det har vært drevet handelsvirksomhet på de fleste steder i kommunen, slik som Vingsand, Seter og Ramsøya. Personene som startet opp med handel gjorde gjerne dette i kombinasjon med blant annet poståpneri og fiskemottak. Moses Møller kjøpte Ramsøya i 1857, og drev gårdsbruk, landhandleri, poståpneri, oppkjøp av fisk og tilvirkning av klippfisk.

Utviklingen av næringslivet i Osen har sammenheng med naturressursgrunnlaget og utviklingen med IKT-industrien. Mulighetene med data har gitt en større mulighet for å kunne utvikle næringer i utkanter som Osen.

3.3.1 FISKEINDUSTRI

FIGUR 17 MURENE FRA DET FØRSTE NAUSTET PETER HEPSØ BYGGET. FOTO: ELI LOTHE

Fisket har stått sentralt som nærings- og handelsgrunnlag, fra tidligere småskalafiske med mindre fartøy til større trålere. Fortsatt er fiske en viktig del av næringsgrunnlaget i Osen.

Det største og eldste av rederiene i dette området er Peter Hepsø Rederi AS som hadde sin oppstartet i 1917. Rederiet ble etablert av Peter Hepsø sammen med sin bror Meier, og sammen var de var gode fiskere og forretningsmenn. Rederiet startet i det små med robåt, og brødrene investerte i større fartøy etter hvert. Det ble også startet notbøteri i tilknytning til rederiet ute på Strandaholmen.

Ishusene hadde sin storhetsperiode på siste halvdel av 1800-tallet og første halvdel av 1900 tallet. Mange av de første ishusene langs kysten ble etablert av gründeren Christian Thams (1867-1948), blant dem ett på Vingsand. Thams hadde et godt utbygd nettverk av laksoppkjøpere som også sørget for lagring og transport av fisken.

FIGUR 18 ISLAGER, VINGSANDVATNET.
FOTO: OSEN HEIMBYGDSLAG

Det var ulike behov som skulle dekkes, men ute ved kysten var det fiskeriene som drev fram utviklingen. Tilgangen på og bruken av is til kjøling var avgjørende for produktkvaliteten og utslag på pris på produkter. Isen var også viktig for å kunne oppbevare agn best mulig. Ferskest mulig agn var viktig for linefisket. Ishusene ble anlagt i nærheten av vann og kai. Isen ble saget i blokker og deretter lagt i ishuset. Islageret ved Vingsandvatnet ble bygd i 1941. I dag står bare murene igjen.

3.3.2 SKOGBRUK OG ANNEN NÆRING

FIGUR 19 SAGA TIL JENS P. STEIN PÅ ÅSEGG. FOTO: OSEN HEIMBYGDSLAG

Skogen med tømmerhogging var en fast arbeidsplass for mange, og mange reiste bort for skogsarbeid. All form for skogsarbeid ble før i tiden utført med håndkraft. I den tida brukte de svansen, øksa og barkespaden som verktøy og hesten som trekraft. Det var en fordel å ha hogst i nærheten av kysten, her var det mildere og mindre snø. Tømret skulle fløytes til havet og man var avhengig av god vannføring og store nedbørsmengder. På høsten var det store nedbørsmengder og elveflom. Da ble tømmeret fraktet ned elven, samlet i lenser og fraktet videre til nærmeste sagbruk. I Osen ble det etablert flere sager som tok imot tømmer fra skogbruket. Allerede i 1915 ble det reist ei sirkelsag i Skipelva. Den var i drift frem til 1965. Fossefallet der blir fortsatt kalt Sagfossen.

FIGUR 20 STEIN MØLLE.
FOTO: OSEN HEIMBYGDSLAG

I Skipelva ved Kvennfossen lå også den siste mølla i Osen. Stein Mølle ble bygd i 1929 og var i drift frem til 1960. Det er funnet gamle kvernsteiner i fossen som kan tyde på at det har vært kvernbruk her tidligere. Lilleenget hadde et kvernbruk på andre siden av Sagfossen. Det var i drift første del av 1900-tallet. I dag er det et kraftverk i Skipelva.

3.4 MØTEPLASSER

Møteplasser er viktig for folk i forhold til nyheter, kunnskapsformidling, sosialt samvær og samfunnsutvikling. Betydningen av å ha møteplasser og aktiviteter har stor betydning for folkehelsen og den sosiale utviklingen. Møteplasser var tidligere både anløpssteder, lokale handelssteder, skoler og forsamlingshus. Flere av disse forsamlingshusene står fortsatt, slik som Fjellheim forsamlingshus i Steinsdalen, Frihug forsamlingshus på Strand, Haugen forsamlingshus i Osen, Kongo forsamlingshus på Seter, forsamlingshuset Skjærgløtt på Skjervøya og Havglimt på Sørjer. Det var tidligere skoler i Bjørsvika, Seter, Strand, Moe, Åsegg, Skjervøya og Brattgjerd. Flere av skolehusene er bevart, og skolestua fra Bratjer er flyttet til bygdatunet på Vingsand. I dag er det en felles skole i Osen kommune, Strand Barne- og Ungdomsskole. Den rommer også Havgløtt barnehage.

I dag er fortsatt butikken en viktig møteplass, men også kommunehuset. Kommunehuset ble tegnet av arkitektfirmaet Aursand og Spangen og sto ferdig i 1978.

Den helt nye flerbrukshallen *Nota* er både et forsamlingshus, en idrettsarena, ungdomsklubb, skolearena og et bibliotek i tilknytning til Strand barne- og ungdomsskole. Bygget er tenkt som en storstue for hele kommunen.

3.4.1 KIRKER OG MINNESMERKER

FIGUR 22 OSEN KIRKE. FOTO: OSEN KOMMUNE

Den eldste kjente kirka i Osen er trolig fra 1589, men det mulig at det har vært kirke på stedet tidligere. Dagens kirke ble innviet 1878, og avløste ei mindre kirke som ble oppført i 1840 og som stod på omtrent samme sted som dagens bårhus. En del av det eldre inventaret i kirka er bevart, som blant annet messingfatet i døpefonten.

På Seter er det et bedehusapell. Dette huset ble bygd og innviet som bedehus, og i 1969 ble tårnet påbygd. Huset driftes i dag gjennom et samarbeid mellom lokale foreninger og Osen menighet. På Seter står også Kongssteinen fra 1989 med navnetrekket til det daværende kronprinsparet Harald og Sonja.

Utenfor Osen kirke står et minnesmerke over de 22 fiskerne som omkom under Storversdagen januar i 1859. Det står også en bauta over krigsofre fra Osen 1940-45 utenfor kirken. Osen Heimbygdslag har reist et minnesmerke på Buarøya, der fire gutter omkom ved ei eksplosjonsulykke i 1944. På Søre Røddøya står et tilsvarende i forbindelse med at en mann der ble skutt og drept fra et engelsk fly samme år. På Buarøya er et minnesmerke satt opp av Osen Heimbygdslag som markerer to gutter som døde ved funnet av ei mine etter krigen.

3.4.2 OSEN BYGDATUN

FIGUR 23 OSEN BYGDATUN. FOTO: ELI LOTHE

Osen Bygdatun eies av Osen kommune og ble etablert i 1972. Bygdetunet består av Vingsandgården, som er et komplett gårdstun fra 1800-tallet. Tunet inneholder hovedbygning, bur, masstu, driftsbygning, to brygger og to naust. I tillegg er det blitt tilflyttet en skole til bygdetunet. Det er også blitt reist et naust som har museets driftsfunksjoner og en utendørs arena for blant annet aktiviteter som konserter og teater. Bygdetunet har ca. 3.000 gjenstander og brukes i dag som historisk arena med fiskerbonden som tema.

3.4.3 FRITID

FIGUR 24 SKIHYTTA TIL OSEN-STEINSDALEN IDRETTLAG. FOTO: ELI LOTHE

I dag har fritid og friluftsliv en sentral plass i folks hverdag. Ungdomshusene har vært viktige møteplasser på tvers av generasjoner i de ulike grendene over flere tiår. Et av de eldste er ungdomshuset på Haugen, som ble bygget på 1950-tallet. Det var tidligere ungdomshus i de fleste grendene i kommunen. Til tross for at bruken av ungdomshusene har endret seg de siste årene, har de fortsatt en betydning i de ulike grendene.

For svært mange har også idrettsanleggene hatt stor betydning, eksempelvis idrettsbaner, lysløype og skihytta i Steinsdalen. Idrettslagene har vært avgjørende i etableringen av disse anleggene. De har bidratt til etablering av møteplasser og skapt aktiviteter, særlig for barn og unge.

FIGUR 25 PERSKOGEN. FOTO: LILLIAN DOMBU

Andre viktige kulturminner for barn og unge i dag er gapahuker, tilrettelagte badeplasser og lekeplasser. Perskogen er en lekeplass og samlingsplass som brukes av skolen til uteaktivitet. Den er tilrettelagt for barneaktiviteter og bygd opp med klatrestativer, gapahuker og hytter. Skolen bruker dette som undervisningsarena og den brukes også av lokalbefolkningen. Gapahukene ved Vingsand, Sandvatna og sykehjemmet brukes også mye, i likhet med blant annet badeplassene ved Steinseterveien, Nordmelandsfossen og ved Vingsandvatnet.

4 KILDER

Lokalhistoriske kilder:

- Bjørnørfolket 1-5. 1993-2001, Sigurd Brattgjerd
- Biologisk mangfold i Osen. Botanisk notat 2002:5, Anders Lyngstad
- Fotosamlingen til Osen Heimbygdslag
- Kart over historiske kulturminner og kulturstier, Osen Heimbygdslag og Osen Bygdatun

- Prosjektoppgave: Et lite glimt inn i Osens veihistorie. 1996, Ewi Kristin Hestmo
- Registreringsrapport fra Osen. 1983, Fylkeskonservatoren i Sør-Trøndelag
- Årbok for Bjørnør, Bjørnør historielag
 - o Årbok for Bjørnør 2004, A. O. Moe
 - o Årbok for Bjørnør 2008, Alvin Risvik
 - o Årbok for Bjørnør 2008, Julius Sundet
 - o Årbok for Bjørnør 2016, Martin Åsegg
 - o Årbok for Bjørnør 2022, Kjell Petter Hestmo
 - o Årbok for Bjørnør, Per Rødøy

Loverk:

- Lov om kulturminner
- Plan- og bygningsloven

Offentlige dokumenter:

- Forvaltning av kirke, kirkegård og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø, Rundskriv nr. T-3/00
- Nasjonale forventinger til regional og nasjonal planlegging (kongelig resolusjon 12.06.2015)
- NOU 2002.1 Fortid former framtid. Utfordringer i en ny kulturminnepolitikk
- St.meld. nr. 16 (2004-2005) Leve med kulturminner
- St.meld. nr. 22 (2004-2005) Kulturminner og næring
- St.meld. nr. 35 (2012-2013) Framtid med fotfeste

Nettsider:

- www.askeladden.no
- www.kulturminnesok.no
- www.fosen-historielag.no
- www.osenheimbygdslag.no
- www.riksantikvaren.no
- www.ut.no